

TAALVAARDIGHEID

1. Wat ze is

Een menselijke eigenschap.

„Taalvaardig zijn leerlingen die in mondelinge en schriftelijke communicatiesituaties hun mannetje kunnen staan en die kunnen uitdrukken wat er in hen omgaat.” (ES-Leerplan 1988) (1).

„Zijn mannetje kunnen staan” is tegen moeilijkheden, tegenstanders opgewassen zijn. Een hele opgave: mondelinge en schriftelijke problemen in sociale omstandigheden aankunnen, kunnen uitdrukken wat je ervaart én denkt over die omstandigheden en dat niet alleen binnen de Nederlandse les, maar binnen het hele leven op en buiten school. Een hele opgave ook voor de leerkracht: mondelinge en schriftelijke problemen leren oplossen in en buiten de les Nederlands, en dat met leerlingen die amper de kinderschoenen ontgroeid zijn. Communicatie komt eerst tot stand, nadat ze naar anderen geluisterd hebben. Ze komt vooral mondeling tot stand: twaalfjarigen grijpen niet spontaan naar de pen. Om daarin te slagen, moeten ze op de hoogte zijn van een communicatiesysteem: een dialect, een sociolect, een algemene taal, gebarentaal, symboliek.

In het ES-leerplan staan luisteren en spreken samen, maar ook zonder leerplanvoorschrift zou men ze op school moeilijk kunnen scheiden: woordgebruik veronderstelt eerst woordklank en opname van die klank. Vóór het gesproken begrip komen de gehoorde klank en zijn duiding binnen het taalsysteem. Onze leerlingen moeten dus eerst leren horen, want de praktijk leert, dat ze die vaardigheid onvoldoende, soms niet, bezitten.

2. Luisteren

Het gehoor van onze leerlingen wordt kwalitatief en kwantitatief overbelast. Te veel en te sterk geluid beluisteren via een keihard spelende radio, een koptelefoon, een „walkman” beschadigt het gehoor, ... vermindert het concentratievermogen en aandacht voor detail verdwijnt. Op school, en ook thuis, gehoorzamen de kinderen niet meer. Zo groeien pedagogische en didactische misverstanden, van verkeerd begrip tot foutieve uitvoering van opdrachten, van slecht spreken tot verkondigen van halve waarheden. Om te remediëren moeten heel wat krachten samenwerken: de dokter, de leerkracht, de leerling en natuurlijk de ouders en al wie zich in hun vrije tijd met de kinderen bezighouden.

2.1. DE SCHOOLDOKTER

Fysiologisch verzwakt het gehoor tijdens de puberteit. Dat is een eerste oorzaak om degelijk en met veel geduld te remediëren. Veel erger is de oorbeschadiging

door een te groot akoestisch geweld. Alleen de schooldokter kan hier gericht adviseren en remediëren, maar de leerkracht kan als hulp optreden, net zoals de ouders en de andere begeleiders.

2.2. DE LEERKRACHT NEDERLANDS

- Bestudeer de fysiologische beginsituatie van het gehoor van je leerlingen.
- Stel je klas zo op, dat de leerlingen elkaar tijdens het spreken kunnen zien. Klanken staan nooit los van mimiek.
- Plaats slechthorenden vooraan of midden in de groep.
- Spreek zelf met een normaal tempo: geen dictee-snelheid, ook geen snel-vuur.
- Spreek duidelijk gearticuleerd A.N. met een volume aangepast aan leslokaal en aantal aanwezigen en... dwing je leerlingen ook zo te spreken.
- Speel problemen door aan ouders, begeleiders, collega's, schooldokter, P.M.S. Vergeet je collega's van volgend jaar niet!
- Leer je leerlingen luisteren (zie 4). Luisterbereidheid is moeilijker dan spreken. Ze hangt af van concentratievermogen. Laat je leerlingen zelf spreken, en eis dat ze naar elkaar luisteren.

2.3. DE LEERLINGEN

Zelfs de niet-gehoorgestoorden hebben problemen om luisterbereid te zijn, vanuit hun leeftijd, maar ook vanuit hun omgeving en hun schooltraditie. Ze zijn misschien al zes jaar gewoon, dat meester of juf alles 'zegt'.

3. Het ES-leerplan over luisteren als taalvaardigheidscomponent

Het leerplan wil, dat leerlingen door volgehouden oefeningen echt mondig worden. Daartoe is de noodzakelijk te vervullen voorwaarde, dat ze weer leren horen. Op het einde van het tweede jaar van de eerste graad moeten ze gesproken of gelezen teksten i.v.m. studierichting, leeftijd, belangstelling en levensomstandigheden kunnen volgen, d.w.z. begrijpen. Ze moeten dus kunnen bewijzen, dat ze de beluisterde tekst begrepen hebben, ze moeten hem kunnen uitvoeren en opvolgen, aanvullen, doorgeven, navertellen, spelen en doorleven. Daar raken luisteren, spreken, schrijven, kijken en lezen elkaar. Kan moeilijk anders: Nederlands is één geheel, één taal. Om dat te bereiken, moeten leerlingen woorden, zinswendingen, figuurlijke taal, sociolect, dialect, taalregister, stilistiek, taalniveau, zend- en ontvangstkwaliteit, concentratievermogen bezitten, verstaan, verwerken en er gepast op reageren. Luisteren gaat dus verder dan fysiologisch met je oren werken.

4. Systematisch leren luisteren in de eerste graad

Een mogelijke strategie om dat te bereiken:

4.1. IN HET EERSTE JAAR

- stap 1: Luisteren naar reële geluiden, ze herkennen los van elkaar en gecombineerd tot geluidsdecor eerst binnen de klas, dan op school, op straat, in de natuur. In elk geval: starten met de dagelijkse omgeving van de leerlingen.
- stap 2: Zoals in 1, maar vanuit nagebootste geluiden en via technische apparatuur (band, plaat...).
- stap 3: Van geluiden naar klanken, zinvolle woorden zowel uit dialect als A.N., korte zinnen met aandacht voor intonatie en gevoelsgeladenheid, elliptische zinnen en dan langzaam naar moeilijkere inhoud en grotere lengte van zinnen.
- stap 4: Luisteren naar en uitvoeren van bevelen, richtlijnen, mededelingen, raadgevingen, opdrachten achtereenvolgens van de leerkracht, de medeleerlingen, de opvoeders/studiemeesteressen, de directie, de toevallige bezoeker (verkeerspolitie, de schooldokter, de verpleegster...). Als bewijs van begrip parafraseren de leerlingen eerst hun opdracht en voeren ze dan pas uit. Hiertoe leren ze een luisterhouding aannemen, d.i. een houding waarin ze door niets of niemand bij het luisteren in hun concentratie gestoord worden.
- stap 5: Herkennen en duiden van geluiden, klanken, stemmen uit de dagelijkse omgeving binnen en buiten de school. Begrijpen van boodschappen van 'onzichtbaren' o.a. telefoongesprekken, mededelingen via luidspreker, vanuit een andere kamer... Ook in 'vreemde' talen zowel 'bestaande' als 'zelfverzonnen'. Leerlingen moeten in staat zijn boodschappen d.m.v. herkenbare woordvormen en intonatie te begrijpen. Zo leren ze verbanden leggen en nadenken.
- stap 6: Reproducieren van moppen, anecdotes, korte verhalen na beluistering. De moeilijkheidsgraad groeit. Ze leren het beluisterde herhalen vanuit een ander standpunt, beoordelen op logica en uitvoerbaarheid, parafraseren, integreren, doorgeven aan derden, letten op details.
- stap 7: Zoals onder 6, maar nu met korte zakelijke teksten en langere fictieverhalen.
- stap 8: Kritisch luisteren naar technisch-juiste uitspraak van anderen, reëel en langs bandopnamen, met aandacht voor juiste A.N.-klanken, articulatie, vlotheid, intonatie en geloofwaardigheid in het overbrengen van de boodschap.
- stap 9: Zoals onder 8, maar nu naar zichzelf met kritisch oordeel over eigen spreek- en leestechiek.

4.2. IN HET TWEEDE JAAR

- stap 1: De 'leerstof' van het eerste jaar wordt opgefrist en geremedieerd. Hiervoor wordt moeilijker materiaal gebruikt: langere teksten, teksten met ingewikkeldere handeling en moeilijkere woordenschat en zinsbouw.
- stap 2: Luisteren naar verhalen en gesprekken reëel en langs band en plaat met aandacht voor logica, spanningscomponenten, humor, ontroering. Grotere moeilijkheidsgraad wordt verkregen door meer feiten, gebeurtenissen, personen, gegevens en overgang naar meer zakelijkheid.
- stap 3: Stemmen worden gecombineerd met geluiden in zinvolle situaties. Luisterspelen worden beluisterd, naverteld, nagespeeld, aangevuld.
- stap 4: Zakelijke teksten worden gevolgd om het praktisch nut. Fictie om de ethische en esthetische ontroering. Grotere moeilijkheidsgraad ontstaat uit storende bijgeluiden en ontbrekende fragmenten.
- stap 5: Luisteren als gesprekspartner met aangepaste luisterhouding en gepaste reactie ook door lichaamstaal i.v.m. verstaan, begrijpen, redeneren over, interpreteren van wat gehoord werd.
- stap 6: Beluisteren van poëzie en poëtische montages.

4.3. ZO MAAR!

Vijftien onderdelen behandelen in één graad eist meer dan vijftien lesuur. Sommige vullen een volledig lesuur, andere zijn maar lesonderdeel. Heel dikwijls merkt de leerkracht, dat leerlingen erg onwennig reageren, als ze moeten 'luisteren'. Je kan er zelden iets over opschrijven. Hoe kan je dan iets leren? Er wordt een beroep gedaan op hun fysiek en hun intellect. Er moet dus zeker individueel begeleid worden. Dit is maar mogelijk, als de leerkracht een stevige boekhouding voert, dus de vorderingen en de tekorten op luistergebied noteert en dat is heel wat anders dan punten 'geven'. Ook de leerling moet weten hoever hij/zij staat en welk doel er nog te bereiken valt. Zo wordt er aan gedragsverandering en persoonlijkheidsvorming gewerkt met de collega's van de andere vakken, anders heeft het hele opzet geen zin. Luisteren betekent 'simultaan' werk leveren: denken terwijl men luistert en luisteren terwijl men denkt, maar ook ageren en reageren, woorden kiezen, houdingen aannemen. Het is de meest complexe activiteit binnen het leerproces. Een systematische aanpak is een mogelijke oplossing.

5. Expressiviteit is de basis voor het luisteren

Waar woorden tekort schieten, helpen gebaren, mimiek, pantomimiek, daden. Heel wat leerlingen zijn schuchter geworden na negatieve ervaringen met spontane uitingen, anderen zijn van nature uit schuchter, soms bang. In de twee

gevallen moeten we hen toch uit zichzelf krijgen, opdat ze leren luisteren. Elk kind heeft voldoende creativiteit, maar ze moet expressief gemaakt worden, ze moet naar buiten komen. Natuurlijk is elk kind anders en zullen we dus andere resultaten krijgen, maar dat gebeurt in elke onderwijssituatie. Creatief luisteren kan pas wanneer het stil is.

6. Een model voor het begin van het eerste jaar

FASE 1: Tafels en stoelen staan aan de kant. De vloer is netjes. Als het kan: gedempt licht en zachte muziek. Leerlingen komen op hun kousen en in stilte binnen.

FASE 2: Met zachte stem geeft de leerkracht richtlijnen.

b.v. Meisjes en jongens, ga es rustig op de grond zitten, een meter van elkaar. We proberen vandaag iets heel moeilijks: we luisteren naar de stilte. Ga op je rug liggen, benen naast elkaar gestrekt, armen naast je lichaam. Sluit je ogen. Ontspan. Juist, benen niet uitrekken, armen losjes. (controle) Adem gewoon. Als je je slaperig voelt, laat je dan maar gaan. Ssst! (zachte muziek verdwijnt). Wat hoor je nu? En nu, Jan?... Niks meer? Luister es goed. Mieke?...

Erg vreemd, maar je leerlingen horen van alles: hun eigen hart, hun bloed, hun polshorloge, hun polsen en knieën en enkels, een vlieg, een auto in de verte, een slaande deur, de brandweerauto...

Belangrijk is, dat leerlingen alleen antwoorden als ze toelating hebben. Ook dat moet je hen leren.

FASE 3: Het verhaal gaat verder:

b.v. Loop even in stilte rond. Op mijn teken zijn jullie gillende indianen, brullende leeuwen, spelende kinderen, vluchtende buffels. Stop, schud handen en voeten! In stilte! Ga weer zitten (liggen). Ik laat je losse geluiden horen (via de bandrecorder). Wie iets herkent, mag zijn hand opsteken. Als ik je naam noem, mag je antwoorden.

Leerkracht laat dan geluiden uit de school, van de straat, uit bos en wei horen. Leerlingen raden. Indien nodig wordt de band een tweede keer beluisterd. In elk geval vraagt leerkracht naar nauwkeurigheid: het hart slaat, het bloed stroomt, de pols kraakt, de vlieg zoemt, de auto remt...

FASE 4: De leerlingen zijn na tien minuten behoorlijk moe. Tijd dus om te stoppen. Ze kunnen zich nog even ontspannen zoals in FASE 3. Als verwerking schrijven ze de gehoorde geluiden en nog andere op. Betere leerlingen bouwen er een verhaal rond. Competitie is in elk geval uitgesloten. De intrinsieke motivatie ligt in het luister- en ontdekkingsplezier. Dat klinkt helemaal niet zo sensationeel, maar dat is ook de bedoeling niet.

Absolute voorwaarde om een geslaagde les te verkrijgen: je moet je klas in de hand hebben!

7. En eentje voor het einde van het tweede

Bron: Hans Dorrestijn 'De blauwgeruite kiel' 1978

Fragment: De rode vuurtoren.

Thema: Buitenstaanders. (zwarte schapen, zondebokken...)

In 't kort: Anne, een jongen met vuurrood haar, komt in een nieuwe klas. Die lacht hem uit. De leraar zet hem naast Janchi, een negerjongen. Anne weigert die plaats.

FASE 1: zoals bij 6.

FASE 2: De leerkracht vertelt: Stel je es voor, dat je ros haar zou hebben. Wat zou dat voor jezelf, voor je omgeving, voor je vrienden en vriendinnen betekenen? En wat zou verhuizen naar een andere gemeente betekenen? En naar een andere school gaan, midden in het jaar? En... (Zo worden de problemen uit het verhaal naar de leerlingen toe gebracht via een klasgesprek. Af en toe laat de leerkracht de ingenomen standpunten verdedigen en samenvatten).

FASE 3: Nu spelen we de situatie van een rosse jongen die midden in het jaar in een nieuwe klas terecht komt. Hij krijgt van de leerkracht een plaats naast een neger (Marokkaan, Turk...).

FASE 4: Hier heb je ons verhaal, zoals Hans Dorrestijn het opgetekend heeft. Verwerking: verhaal in stilte lezen, commentariëren, voor- en nastuk bijvoegen...

Ook hier moet je met je klas al een heel eind op weg zijn. Ze moeten kunnen luisteren, denken, na-denken, reageren, weten waar en hoe ze mogen tussenbeide komen, zich kunnen inleven in anderen, een standpunt durven innemen. Daarom is deze tekst niet voor het eerste jaar. Hoe meer de leerkracht zwijgt,... Stimuleren kan natuurlijk wel.

8. Besluit

Luisteren, dus ook luisterbereidheid en concentratie, kan aangeleerd worden, zolang er geen fysiologische handicap bestaat. Het is een individueel aan te pakken eigenschap. Behalve de leerkracht spelen heel wat andere begeleiders mee. Het is geen kwestie van enkele lesjes binnen twee leerjaren, maar van een rode draad die door het dagelijks leven loopt. Langzaam en met veel geduld beginnen is erg noodzakelijk, maar eisen stellen is dat ook. Luisteren is *conditio sine qua non* voor spreken, schrijven, kijken en lezen. Evaluatie gebeurt tijdens het leerproces, tijdens het dagelijks leven.

9. Spreken

Als gevolg van het luisteren gaan leerlingen imiteren, bewegen, voelen, denken, commentariëren en spreken, tekenen, schrijven, zich UITdrukken: ze hebben een stimulans gekregen en reageren nu non-verbaal en/of verbaal. Hoe lager hun denk- en abstrahervermogen, hoe sterker hun non-verbaal gedrag. Spreken kan dus ook zonder woorden. Daarom geeft studie van mimiek en pantomimiek zoveel info over de mens. Daarom ook is het zo belangrijk, dat wij elkaar tijdens het spreken kunnen zien. De klassieke klasopstelling in twee, drie rijen kan niet tijdens spreeklessen.

Behalve gelaatsuitdrukking en lichaamshouding is ook de begeleidende activiteit van het spreken erg belangrijk. Jonge leerlingen luisteren geconcentreerd, d.i. zonder iets anders te doen. Als een andere leerling of de leerkracht iets uitlegt, wordt er niet geschreven, gelezen, geprutst aan boeken of schoolgerei, maar gekeken, geluisterd, nagedacht en gereageerd. Die reactie bestaat uit handopsteken, schrijven, opdracht uitvoeren, antwoorden. Zo wordt concentratie bevorderd. Zo leert de leerling denken.

Beheersing van lichaamstaal is even belangrijk als kunnen spreken. Leerkrachten mogen die taal aanleren in al haar facetten vanuit het gebaar naar het woord toe. Een groot gevaar schuilt hier in het aanleren van clichés, b.v. een gevoel van pijn druk je uit door je voorhoofd te fronsen en je mondhoeken omlaag te drukken. Deze methode heeft ooit bestaan, maar is voor goed afgeschreven. Gebaren groeien immers spontaan vanuit gevoelens en gedachten. Dus moet de leerkracht gevoelens leren beheersen en gedachten leren uitdrukken. Leren spreken wordt dan meteen opvoeden tot volwassenheid. Leerlingen kunnen niet juist spreken omdat ze hun lichaam niet onder controle hebben. Dat moet geleerd worden en niet vanuit een leerboek, maar vanuit dagelijkse situaties.

Om te kunnen communiceren moet de leerling ook over inhoud en vorm, over gevoelens, gedachten, gespreksstof en spreektechniek beschikken. Inhoudelijk heeft spreken met geestelijk niveau, met intelligentie te maken. Die heeft de leerkracht niet direct onder controle. Men moet alleen de juiste benadering, vraagstelling, opdrachten en... het geduld vinden. Technisch spreken de leerlingen te stil, te vlug, te slordig. Een en ander houdt verband met eigen aard, intelligentie, temperament, milieu, vooropleiding. Daaraan remediëren is geen sinecuurtje, maar een systematische opdracht van een team specialisten.

Bij luisteren speelt luisterbereidheid een grote rol. Bij spreken is de bereidheid tot „goed” spreken nog moeilijker aan te leren. De puber luistert uit zichzelf al slecht en nu wordt hij nog gedwongen tot luisteren-naar-zichzelf.

10. Samenwerking

Zoals bij luisteren, moet ook hier vak- en graadoverschrijdend gewerkt worden. Alle leerkrachten binnen een klas moeten weten welke doelstellingen er voor spreken bestaan en er mee voor zorgen, dat ze bereikt worden. Veel verder dan de klas reikt de verplichting na het S.O. jong-volwassenen af te leveren die zich naar inhoud en vorm beter kunnen uitdrukken dan heel wat leidinggevende volwassenen van vandaag. Om dat te bereiken is team-work nodig tussen leerling, leerkracht en schooldokter.

10.1. DE LEERLING

Meestal moeten leerlingen hun mondwerk efficiënt en adequaat leren gebruiken vanuit korte drilmomenten naar vlote mededelingen en expressief gelezen teksten. Spreken betekent immers individueel gedachten en gevoelens uitdrukken in confrontatie met anderen, een reactie op een actie. Daaruit ontstaat het gesprek. Zijn de nodige voorwaarden niet vervuld, dan blijft praten een monoloog, waarbij de leerling geen baat vindt. De leerkracht moet luister- en spreektechnieken bijbrengen. Ze veronderstellen alle twee systematiek, maar de eerste raakt dieper de kern van de mens. Dat aanleren vertrekt vanuit een diagnose van verworven technieken over remediering naar volwaardig converseren.

10.2. DE LEERKRACHT NEDERLANDS

Hoe zit het met de technische spreekvaardigheid van de leerkracht, dus met haar juiste A.N.-klanken, haar gehoor, haar musicaliteit en haar technische beheersing van articulatie, volume, tempo, frasering en pauzering? Verstaan de leerlingen haar wel in de grote of kleine klasruimte, het eerste lesuur op maandag en het laatste op vrijdag? Hoeveel spreekt de leerkracht en hoeveel de leerling? Zijn ze evenwaardige gesprekspartners? Wordt er aan levende taal tijd besteed of is Nederlands een opeenvolging van los-van-elkaar-staande lesjes, vooral los van spontaan en vlot A.N.? Wat eist de leerkracht van zichzelf in functie van de leerlingen en hun achtergrond, van de doelstellingen binnen die studierichting, van de eisen naar de andere collega's toe? Wordt een half antwoord goed gerekend of moet er binnen Nederlands ook wetenschappelijk-accuraat gewerkt worden? Is taal maar een vak lijk een ander of is ze vervoermiddel van nauwkeurige gedachten en gevoelens?

Spreken is ook een kwestie van inhoud. Hoeveel inhoud heeft de leerkracht? Wat en hoe geeft ze door aan de leerling? Hoe leeft ze b.v. omgangsvormen voor? Vooral leerkrachten Nederlands kunnen niet streng genoeg voor zichzelf zijn. Als ze tenminste in hun taak van pedagoog-didacticus geloven...

10.3 DE SCHOOLDOKTER

Stotteraars, stamelaars, brouwers en slissers kunnen door de schooldokter geholpen worden. Hij kan deze jongeren naar logopedie en orthodontie zenden. Net zoals bij gehoorstoornissen komt de mutualiteit tussen beide. De dokter kan niets, als de leerkracht de probleemkinderen niet ontdekt en doorzendt en de ouders er niet van overtuigt, dat goed spreken zo belangrijk is als goed lezen, schrijven en rekenen. Soms is logopedie een kwestie van enkele lessen. Meestal is er veel meer tijd en geduld mee gemoeid.

Belangrijker dan probleemkinderen opsporen is hen opvolgen. Leren spreken is een voortdurende wisselwerking tussen dokter, logopedist, leerkracht, ouders, collega's, hulppersoneel, klasgenootjes en het kind. Over die continuïteit moet de leerkracht waken, soms beschermend, soms agressief, soms stimulerend, maar... waken in functie van de einddoelstelling!

11. Systematisch leren spreken in de eerste graad

11.1. IN HET EERSTE JAAR

- stap 1: Vanuit hun motoriek leren de leerlingen adem beheersen. Van daaruit groeien intonatie, articulatie, assimilatie en tempo.
- stap 2: Moeilijke letterverbindingen (sj, tje, sch, lk, lf...) en woorden worden los en in context gebruikt.
- stap 3: Kennis van eigen spraak- en stemproblemen. Remediëring vanuit logopedie, waar nodig. Eigen remediëring (niet schreeuwen, gillen bij heesheid enz.).
- stap 4: Eigen gedachten en gevoelens i.v.m. dagelijks leven uitdrukken (non-verbaal, verbaal). Aandacht voor spontaan gebruik van spreektaal.
- stap 5: Zoals onder 4, maar met aandacht voor spontaan A.N.
- stap 6: Mededelingen, raadgevingen, bevelen van derden correct naar vorm en inhoud doorzeggen aan individuen en groepen.
- stap 7: Omgangsvormen (u-je; uw-jouw-jullie) gepast gebruiken, vragen naar..., bedanken voor..., uitleg geven over..., telefoneren...
- stap 8: Deelnemen aan klasgesprek over dagelijks leven.
- stap 9: Herkennen en gebruiken van juiste A.N.-klanken, met aandacht voor plaatselijke afwijkingen en persoonsgebonden moeilijke letters.
- stap 10: Vlot en juist vertellen van gelezen korte fictie-teksten met aandacht voor eigen inzet, beweging, tempo, adempauze, timbre, volume en juiste A.N.-klanken.
- stap 11: zoals onder 10, maar nu met zakelijke teksten
- stap 12: Spontaan vertellen van eigen fictie.
Overgang naar drama- en poëzievoordracht.

11.2. IN HET TWEEDE JAAR

- stap 1: Herhalen en remediëren van de leerstof uit het eerste jaar.
- stap 2: Systematische uitspraak van moeilijke en vreemde woorden los en in context.
- stap 3: Systematische aanpak begin-, midden- en eindarticulatie (groot en klein mechanisme).
- stap 4: Vanuit gevoelsgeladenheid, motoriek en expressievermogen naar ritme, intonatie, frazering en pauzering in een spontane A.N.-taal.
- stap 5: Leerlingen leren een eenvoudige zakelijke (technische) uiteenzetting geven (gebruiksaanwijzing, recept...) zonder een hulpmiddel dan het geheugen.
- stap 6: Prozateksten parafraseren. (fictie).
- stap 7: Deelnemen aan klas- en/of groepsgesprek over klasoverstijgende onderwerpen in het A.N.
- stap 8: Met en zonder notities een groepsgesprek verslaan (voor een pel-num).
- stap 9: Eigen gedachten/gevoelens uiten n.a.v. gedragingen en meningen van derden, na hen reëel geobserveerd te hebben b.v. gedrag supporters beoordelen.
- stap 10: zoals onder 9, maar nu vanuit geschreven en gelezen bronnen b.v. commentariëren van kranteberichten.
- stap 11: omgangsvormen leren beheersen: telefoneren (doorverbinden, afspreken...); tafelmanieren; vragen en antwoorden; zich verontschuldigen; reclameren; belet geven; bedanken en danken; omgaan met elkaar...

11.3. LOSSE BEDENKINGEN

Spreeken leer je niet uit een boekje en niet door losse klanken te oefenen. Spreken moet je doen. Voor je kan spreken, moet je inhoud hebben. Een verband tussen spreken, zinsbouw, taalschat ligt dus voor de hand. Even belangrijk is de kennis van spreektechnieken-in-hun-praktische-toepassing. Leerlingen hoeven geen theoretische kennis, maar ze kan helpen om telkens weerkerende problemen op te lossen. Gespreksonderwerpen in het eerste jaar blijven best binnen de dagelijkse ervaringswereld. In het tweede jaar kunnen brederuitgesponnen onderwerpen behandeld worden, maar daarvoor moeten leerlingen soms eerst bronnen raadplegen. Ze spreken dan vanuit lectuur en studie.

Doorgeven van mededelingen is erg moeilijk. Het moet systematisch benaderd worden. Herkennen van A.N. is niet zo moeilijk, maar gebruiken dan weer wel. Probeer van je leerlingen het spontaan gebruik binnen de school te verkrijgen. Eis van je collega's de nodige medewerking en van je directie de nodige infrastructuur om je leerlingen het spreken bij te brengen: lokaal, bandopnemer, kaartenbak. Meestal blijft het bij onvervulde wensen, maar wie niets vraagt,

krijgt ook niets. En... wees streng volgens je doelstellingen. Als je vindt dat spreken belangrijk is, moet je er ook consequent naar handelen.

Omgangsvormen groeien spontaan uit luisteren naar en omgaan met anderen. Sommige situaties moet je extra binnen de school creëren of laten spelen. Onbeleefd is al wat de anderen kan storen. Leer de leerlingen beleefd leven.

„Vlot en acceptabel Nederlands gebruiken” staat in het ES-leerplan. Waar halen we de norm vandaan? We hebben inderdaad geen Académie Française. Ons gezond verstand en een jonge traditie wijzen echter de weg naar de taal van toneel, radio en TV. Wie daarbij aanleunt, kan een overkoepelende taal leren. Plaatselijke klanken kunnen getolereerd worden, maar hoe verder de spreker ervan verwijderd is, hoe beter hij het A.N. beheerst. Alles hangt dus van de doelstellingen af.

12. Expressiviteit als basis voor het spreken

Waarom spreken (en lezen) onze leerlingen zo slecht? Omdat ze bang zijn en geen achtergrond hebben. Bang van de klasgroep, de leerkracht en zichzelf.

Een leerling gaat lang genoeg naar school om de druk van klaskameraden te kennen. Een 12-jarige komt gewoonlijk nog graag voor het bord: de kinderlijke prestatiedrang overwint die druk. Een 13-jarige heeft het daar al wat moeilijker mee. Vooral voor schuchtere kinderen kan een mondelinge beurt voor het bord of een verplichte spreekbeurt een marteling zijn. Het kind voor de klas vreest een „afgang” met lachsalvo's op alle banken, vreest nog meer de vrouw/man met het puntenboekje-in-de-hand, vreest zijn eigen onbekwaamheid en wat nog. Wat leert het uit zulke oefening? Geheugenwerk, afratelen van tekst (vlug, onverstaanbaar), angst camoufleren? Wat leert het niet? Spreken met het juiste tempo, gearticuleerd, geïntoneerd, vanuit zijn eigen persoonlijkheid, over alledaagse onderwerpen, met belangstelling voor de luisteraars.

Om de niet-schuchteren hoeven we ons geen zorgen te maken, maar de bedoeling is juist de anderen te bereiken. Spreektechniek wordt bijgebracht door te oefenen in gevoeligheid en door drill in technische vaardigheden. Leerlingen moeten hun eigen overmoed of angst leren overwinnen en dat kan niet langs redevoeringen en toespraken. Ze moeten naar anderen en naar zichzelf in dagelijkse omstandigheden leren luisteren vanuit eigen expressiviteit. Spreken ook. Wie deze wet ontkent, is er oorzaak van dat leerlingen zeuren, een dreuntoon aanslaan, nasaal en onnatuurlijk gaan spreken. Een leerling spreekt goed, omdat hij/zij zich goed voelt en omgekeerd. De leerkracht moet er dus voor zorgen, dat de leerling zich „goed” voelt, ook binnen de soms kunstmatige sfeer van de school.

Een tweede reden van slecht spreken is gebrek aan achtergrond. Ook die kan verbreed worden door de eigen gevoelswereld via de zintuigen uit te breiden. Zintuiglijke en associatieoefeningen liggen aan de basis van woordenschat, taaleigen, luistervaardigheid, grotere gevoeligheid voor stilistiek en meer smaak in het verwerven van kennis langs de rijke wereld van het boek.

Zo is de ketting weer gesloten: lezen, schrijven, denken over taal, luisteren, kijken en spreken horen bij elkaar. Ze bewijzen hoe sterk een mens opgevoed werd, hoe „beleefd” hij met de anderen omgaat, waar, wanneer, hoe hij spreekt. Dat heeft met innerlijke rijkdom en rijpheid te maken meer dan een toets kan testen.

13. Drie modellen

13.1. VOOR HALFWEG HET EERSTE JAAR

Dit model veronderstelt, dat leerkracht en leerlingen al wat achter de rug hebben. Je kan niet zomaar met dictie beginnen. Eerst wordt het „zijn” bewust gemaakt, dan de ruimte verkend, zintuigen gebruikt en gevoelens uitgedrukt. Daarna komen de gevoelsgeladen gebaren met juiste klanken binnen de gepaste ruimte. En dan zit je in de helft van het eerste jaar. Voor die tijd eis je wel A.N. van je leerlingen, maar je legt zeker niet op alle slakken zout. Na deze les wordt je oordeel strenger!

FASE 1: Vooraf verzamelen leerlingen en leerkracht kinder-en aftelrijmpjes, jodelmuziek, kopermuziek, illustraties van sprekende en roepende monden, jodelaars, trompetten, hoorns, alpenhoorns, toeters, klokken.

Die komen aan het wandbord. Leerlingen krijgen tijd om ze te bekijken.

FASE 2: Gesprek:

Waarmee hebben die afbeeldingen te maken? Hoe klinken...? Luister es naar... Boots een hoorn (...) na!

FASE 3: Herhaal:

bimmelen, bammelen, bommelen

dombom, dombom, dombom...

bangbangbang, bangbangbang...

dombrombrom, dombrombrom...

Waar wonderen geschieden, worden wonderen gedaan.

Ik zit liever bij de runderen dan hier te moeten blunderen.

(enz. met veel afwisseling van klinkers en van klank naar zin)

FASE 4: Verwerking:

– speelplaats met aftel- en kinderrijmpjes,

– in de klas gelezen korte teksten navertellen met nadruk op sono-

- riteit, klankduur, toonhoogte,
- orkest: ieder is een solo- en een samenspeelinstrument.
- Dialectklanken kunnen als start, niet als resultaat.
- Zingen helpt om de juiste toon en klank te treffen.
- Wat reciterend niet kan, kan al spelend. Laat leerlingen spelend praten.

13.2. EN VOOR HALFWEG HET TWEEDE (ZONDER TEKST)

FASE 1: Vooraf verzamelen leerkracht en leerlingen illustraties in kleur rond kleuters in actie, basisschoolkinderen, acties voor gehandicapten of bejaarden, klasfoto's van vroeger, portretstudies van oud en jong en van vroeger en nu. Die komen aan het wandbord. Leerlingen krijgen tijd om ze te bekijken, te bestuderen zelfs.

FASE 2: Leerlingen zitten in een kring.

Leerkracht leidt: Jullie zijn weer drie jaar. Je gaat voor 't eerst naar de kleuterklas. Ik ben de kleuterleid(st)er. Kom, we vormen een treintje... Nu gaan we naar de zandbak... het waterbekken... Jullie bouwen een zandkasteel... Nee, niet met zand gooien... Jij bent erg ondeugend vandaag... Nu zijn jullie moe... We gaan naar onze slaapzaal... platte rust... Dat hebben jullie flink gedaan... Intussen heeft juf de tafel gedekt. We gaan feest vieren, want Ansje/Hansje is jarig. Lang zal... leven...!

Als je zelf geloofwaardig blijft meespelen, worden de grootste belhamels inderdaad als kleuters, maar dat kan niet als je van te voren nooit met elkaar gespeeld hebt.

FASE 3: Bekijk nu es die en die foto's van de kleuters. Kies er één kleuter uit. Speel nu die rol in de situatie van daarnet. X, jij bent de kleuterleidster.

FASE 4: Variant:

Bekijk de bejaardenfoto's, de portretstudies...

Speel: de familie Modael naar een model op foto

(opstaan, ontbijt, naar school en werk, weer thuis, een feestje...)

FASE 5: Verwerking (mondeling, schriftelijk, met tekeningen, met klei...):

Mijn eerste dag op kleuterschool.

Uit logeren bij Ansje/Hansje Modael

Oppassen:

geen clichés, wel iets levensecht

geen klucht, wel humor

geen regie van de leerkracht, wel vraagstelling die tot remediëring leidt

geen evaluatie door de toeschouwers, wel veel plezier aan het spel.

13.3. NOG EENTJE VOOR HALFWEG, MAAR NU MET TEKSTBEGRIIP ALS DOEL

FASE 1: Vooraf verzamelen van foto's en illustraties in kleur rond kinderen van andere nationaliteiten en rond kinderen met opvallende kenmerken (ros haar, hazelip, tandbeugel, beenbeugel, blind...), liefst leeftijdsgenoten.

Gebruik van wandbord en kijk-tijd voor de leerlingen.

FASE 2: Leerkracht leidt het gesprek: Neem een van de kinderen met opvallende kenmerken als model. Beweeg je met die handicap door de ruimte. Laat in die rol zien, dat je blij, verdrietig, moe, haastig,... bent.

FASE 3: X, jij blijft in je gehandicaptenrol. De anderen vormen de klas. Y is leerkracht. Nu komt X op zekere dag bij jullie les volgen. Speel deze situatie.

FASE 4: Fase 3 wordt besproken o.l.v. een van de deelnemers (Waarom deed je toen zo?) Desnoods wordt fase 3 overgespeeld.

FASE 5: Verwerking:

Lees de tekst uit Hans Dorrestijn „De blauwgeruite kiel”

Thema: Buitenstaanders

Bespreek de houding van Anne, Janchi, de klas, de leraar.

Speel deze tekst (Teken. Schrijf erover. Collage kan ook)

14. Besluit

Hoe beter leerlingen kunnen luisteren, hoe makkelijker ze kunnen reageren, dus: spreken. Spreken veronderstelt inhoud en techniek. Inhoud is moeilijk bij te brengen, maar niet onmogelijk. Techniek begint met systematische exploratie van elk individu en eindigt met juiste klanken, goede intonatie, vlot tempo, afgewerkte articulatie en al wat als doel vooropgesteld werd. Spreken kan ook non-verbaal gebeuren. Vandaar, dat gesprekspartners elkaar moeten zien. Het gebaar komt voor het woord, maar pas op voor clichés. En net zoals bij het aanleren van luistervaardigheid en luisterbereidheid, is het efficiënter tien maal tien minuten te werken dan een keer honderd minuten. Ook hier: hoe minder de leerkracht het woord voert, hoe meer oefenkans de leerlingen krijgen!

En de toetsen, de evaluatie? De leerkrachten hebben het onmogelijke van deze opgave al ingezien. Hoe kan je iemands inhoud toetsen, vooral als je van een heterogene groep van twaalfjarigen vertrekt? Dus: geen examen-in-de-schoolse-zin over spreken.

Wat de techniek betreft. Een leerkracht kan een globale indruk hebben over de juiste klank, articulatie, intonatie enz. zoals die door een leerling uitgedrukt en gebruikt worden. Hier zou een globaal cijfer op zijn plaats zijn, maar hoe zit het met het technisch taalgebruik binnen andere vakken? Daar leeft ook taal. Het globaal cijfer van binnen de les moet dus zeker gerevalueerd of gedevalueerd

worden na informatie door de leerkrachten-andere-vakken en het opvoedend hulppersoneel. Wat niet zo eenvoudig lijkt. Dus liever geen toets-cijfer. Wat nog overblijft: een waardecijfer vanuit de beginsituatie. Bij de eerste diagnose krijgt een leerling een appreciatie voor dat ogenblik. Na een bepaalde periode wordt die aangevuld in positieve of negatieve zin.

15. Kijkvaardigheid in mini-formaat

Luisteren en spreken hangen inhoudelijk zeer sterk met persoonlijkheid en milieu samen. Persoonlijkheid wordt gevormd van in de moederschoot, maar is beïnvloedbaar o.a. via de zintuigen. Leerlingen kunnen dus leren smaken, ruiken, kijken, voelen en luisteren, zolang hun zintuigen intact zijn. Voor de leerkracht is het leren JUIST gebruiken, dus het remediëren van zintuigelijke gebruik, arbeidsintensiever dan het gebruiken. Vooral bij kijken is er sprake van oververzadiging.

16. Systematisch kijken

16.1. EEN MOGELIJKE STRATEGIE IN HET EERSTE JAAR:

- stap 1: Details observeren op bord, in de klas, in de school, in de dagelijkse omgeving.
- stap 2: Mensen observeren vanuit expressiviteit naar hun uiterlijk (lichaamsbouw, kledij, gebaren, houdingen) en omgeving.
- stap 3: Zichzelf observeren vanuit expressiviteit naar houding (lichaamstaal) en reacties.
- stap 4: Details observeren op kaart, plattegrond, illustratie, in vreemde en eigen teksten naar vorm en inhoud (stijl en spelling).
- stap 5: Details observeren buiten de eigen vertrouwde omgeving (stad voor plattelandskinderen en omgekeerd).

16.2. EN IN HET TWEEDE JAAR:

- stap 1: Herhalen en remediëren van „leerstof” eerste jaar.
- stap 2: Details observeren bij mens en dier, plant en bloem.
- stap 3: Samenhang ontdekken tussen detail en geheel.
- stap 4: Details observeren bij kleine en grote illustraties (van foto tot affiche).
- stap 5: Kritisch kijken naar vorm en inhoud van illustraties.
- stap 6: Kritisch kijken naar eigen vormgeving: uiterlijk (kledij, zorg, geschrift, gedrag) en innerlijk (levensstijl).
- stap 7: Observeren en fantaseren van non-fiction naar fiction: zien wat er niet is!

17. Besluit

Leren kijken is meer een vorm van opvoeden dan van lesgeven. Ook hier: geen klassieke evaluatie, want kijken is onderdeel van andere vaardigheden. Wie niet goed kijkt, kan niet goed schrijven, lezen, spreken. Zien is voor leerlingen meer een ontspanning (TV, strips) dan een kans op verrijking van eigen inhoud. Lesmodellen baseren zich weer op expressiviteit.

Jos Van de Poel, Jan Ockegemstraat 12, 2520 Edegem

NOOT

(1) ES-leerplan staat voor: Leerplan Nederlands Eenheidsstructuur, 1988, Licap, Brussel. (met up-to-date bibliografie).